

S. Dupont-Bouchat [M.-S. Dupont-Bouchat], ed., *La sorcellerie dans les Pays-Bas sous l'ancien régime. Aspects juridiques, institutionnels et sociaux. Colloque 'Anciens Pays et Assemblées d'États'. De hekserij in de Nederlanden onder het ancien régime. Juridische, institutionele en sociale aspecten. Colloquium 'Standen en Landen'* (Standen en Landen LXXXVI; Kortrijk-Heule: UGA, 1987, 237 blz., Bfl560,-, ISBN 90 6768 139 3).

Hoezeer een internationale concentratie van onderzoeksprojecten op één thema het inzicht daarin kan versnellen en hoe snel de publikaties daarover dus kunnen verouderen, wordt weer eens bewezen door deze bundel over hekserij in de (uitsluitend Zuidelijke) Nederlanden, neerslag van een in 1982 te Brussel gehouden colloquium. De aandacht voor de procesgolven (de 'heksenwaan') is internationaal al weer aan het wegebben ten gunste van een meer cultureel-antropologisch getinte benadering die de toverij als een middel tot beheersing van de weerbarstige leefwereld ziet en de heksenprocessen in termen van conflictuele groepsculturen interpreteert. Maar dat laatste dan wel wat subtieler dan inleider R. Petit het doet, wanneer hij van een 'affrontement gigantesque entre la culture des milieux dirigeants et les comportements irrationnels de populations habitées par la peur' (9) spreekt. Ook die angst-these is al weer op haar retour. Hoewel zulke nieuwe vraagstellingen in deze bundel niet ontbreken, is de invalshoek van de meeste bijdragen zo sterk juridisch en institutioneel, dat de lezer het gevoel krijgt eigenlijk al een stap verder te zijn.

R. C. van Caenegem noemt de bundel in zijn slotwoord een 'mijlpaal'. Maar zijn eigen conclusie dat de 'orchestratie van bovenaf... de sleutel tot het juiste begrip van de heksenwaan' (212) is, moet veeleer als de afsluiting van een jarenlange discussie dan als de ontsluiting van een nieuw onderzoeksveld worden beschouwd. Heeft het onderzoek van de afgelopen decennia juist niet duidelijk gemaakt dat macrohistorische verklaringen van dit type bij nader inzien meer problemen oproepen dan ze oplossen? Dat elke regio, ja elke procesreeks haar eigen configuratie van factoren kent, zoals J. Monballyu in zijn bijdrage zeer terecht stelt? Dat er weliswaar een aantal gemeenschappelijke voorwaarden voor het uitbreken van massale heksenvervolgingen kan worden gedefinieerd, maar dat we er tegelijk voor moeten oppassen daarbij te snel achter de onderzochten van de dag ('staatsvorming' of 'disciplinerings') als dominant motief aan te lopen? En dat, hoezeer de demonologische heks en de sage-heks ook moeten worden onderscheiden, de heksenvervolging zelf onbegrijpelijk wordt als we haar willen scheiden van de vraag naar de continuïteit van het veel bredere magische universum in de verschillende lagen en groepen van de samenleving?

Duidelijk komt dat trouwens naar voren in de eerste twee bijdragen uit de bundel, van de hand van J. Monballyu (over de houding van de rechters tegenover hekserij) en H. de Ridder-Symoens. Laatstgenoemde toont aan dat de invloed van de universiteiten op de verbreding van de 'wetenschappelijke' demonologie nauwelijks kan worden onderschat, maar dat men er juist daarom op bedacht moet zijn dat veel niet-universitair gevormde rechters van de lagere gerichten daar zeer ver van bleven en in een culturele symbiose met 'the common people' leefden. Het gaat mij wat te ver de universiteiten dan tegelijk te doodverven als 'responsible for the witch-craze' (41), maar ontegenzeggelijk is de penetratiegraad van de demonologie in het heksenproces bepalend geweest voor hetzij de loop die het nam, hetzij de uitspraak die werd gedaan, hetzij de straf die werd opgelegd. De genuanceerde aanpak die dat inzicht veronderstelt, staat haaks op de grootschalige interpretaties die de organisatoren van het colloquium blijkbaar voor ogen stonden.

Er is nog meer merkwaardigs aan deze congresbundel. Zo heeft de redactrice gemeend haar

eigen bijdrage over de kerkelijke repressie van magische praktijken, zoals met name terug te vinden in de decanale visitatieverslagen van het aartsbisdom Mechelen, alvast te mogen uitgeven in een eerder verschenen bundel onder redactie van H. Hasquin (*Magie, sorcellerie, parapsychologie* (Brussel, 1984)), die trouwens nauwer op bovengenoemde nieuwe vraagstellingen aansloot. Hier moeten we het dus met een aftreksel doen. Twee van de bijdragen zijn nauwelijks meer dan korte samenvattingen. Het artikel van H. Platelle over de toverijconsulten van de Kamerijkse kapitteldeken Gilles Carlier — overigens een van de meest voldragen stukken—was al vóór het congres elders verschenen. De bibliografie aan het eind van het boek lijkt zichtbaar onder een gebrek aan autopsie.

Het meest merkwaardige element tenslotte is de lange studie van de Nederlandse parapsycholoog L. Kneepkens. Hem was naar het schijnt door de congresleiding gevraagd te onderzoeken of er sprake is van een historische continuïteit tussen vroegmoderne hekserij en moderne parapsychologie, met andere woorden of hekserij gerekend kan worden tot wat thans paranormale verschijnselen worden genoemd—een verband dat suggererenderwijs ook al in de zojuist genoemde Brusselse bundel uit 1984 leek te worden gelegd. Kneepkens heeft zijn huiswerk goed gedaan en zorgvuldig definities geformuleerd, afwegingen gedaan, syllogismen geconstrueerd op een terrein dat hem voor de helft (de hekserij) evident weinig vertrouwd was. Hij concludeert dat 'ontoereikend bewijsmateriaal bij hekserij ons belet algemene uitspraken met een hoog zekerheidsgehalte te formuleren' (198), en wel principieel, op methodologische basis. Zo komen we natuurlijk niet verder. Maar impliciet kritiseert Kneepkens de beginvraag als anachronistisch en irrelevant. En terecht. Als er al 'een rode paranormale draad doorheen de hele geschiedenis' loopt, dan nog lijkt 'heksery geen exponent van deze eventuele continuïteit' (195) te zijn. Laatste merkwaardigheid van deze bundel, de parapsycholoog suggereert de historicus dan ook om naar meer historiserende verklaringshypothesen te zoeken, waarbij hekserij en parapsychologie als twee uiteenlopende historische produkten van onderscheiden 'socio-ideologische tijdsaders' worden gezien (182). Toen ik dit boek in de inleiding als 'een voortreffelijk voorbeeld van pluridisciplinaire studie' (9) zag aangeprezen, had ik me inderdaad iets dergelijks voorgesteld. Maar die verwachting wordt door de bundel slechts zéér ten dele vervuld.

Willem Frijhoff

M. Gijswijt-Hofstra, W. Frijhoff, ed., *Nederland betoverd. Toverij en hekserij van de veertiende tot in de twintigste eeuw* (Amsterdam: De Bataafsche Leeuw, 1987, 331 blz., f59,50, ISBN 90 6707 158 7).

De landelijke werkgroep voor de bestudering van hekserij en toverij in Nederland, in 1982 gesticht op initiatief van de sociologe M. Gijswijt-Hofstra, ziet haar onderzoeksactiviteiten met succes bekroond. Die studiegroep is een van de vele interdisciplinaire werkverbanden op het terrein van geestes- en maatschappijwetenschappen, spontaan ontstaan uit wetenschappelijke behoefte, lang voordat Haagse bureaucraten meenden — met oneigenlijke bedoelingen — het universitaire onderzoek op die terreinen te moeten dwingen één agregatieniveau te aanvaarden in zogenaamde programma's (vijfjarenplannen). In 1986 presenteerden W. de Blécourt en M. Gijswijt-Hofstra de eerste resultaten in een bundel getiteld *Kwade mensen: toverij in Nederland*, een afzonderlijk verkrijgbaar gesteld themanummer van *Volkskundig Bulletin*, XII, aflevering